

Το γεγονός, η πηγή και η ιστορική σύνθεση: μια εύθραυστη ιστοριογραφική σχέση

Προσκεκλημένος να καταθέσω ένα εισαγωγικό κείμενο στο πρώτο αυτό τεύχος του νέου ιστορικού περιοδικού «Θεσσαλικά Σύμμεικτα», θεώρησα πρόσφορο να επισημάνω στους αναγνώστες του κάποια στοιχειώδη προ-απαιτούμενα που λειτουργούν (ή θα πρέπει να λειτουργούν) μέσα στον χώρο της ιστορίας και ακολούθως σε εκείνον της ιστοριογραφίας. Πρόκειται για ζητήματα και συμβάσεις που ακριβώς απαρτίζουν και αρμολογούν μεταξύ τους αυτά τα δυο πεδία, επιδεικνύοντας μια εύθραυστη όμως συνδεσμολογία, η οποία πρέπει πάντοτε να τίθεται υπό στοχαστική, λεπτομερή και πολυδιάστατη διερεύνηση, πριν κρυσταλλωθεί και στη συνέχεια διαδοθεί ως ιστορική ερμηνεία.

Η ιστοριογραφία λοιπόν είναι μια άκρως ευαίσθητη υπόθεση. Αυτό σημαίνει ότι είναι εύαλπη, αμφίσημη και επισφαλής, και, σε κάθε περίπτωση, είναι δυνητική και προσεγγιστική¹. Παρόλο που, κατά παράδοση, οι ιστορικοί αλλά και το αναγνωστικό τους κοινό επιθυμούν σφοδρά η ιστοριογραφία να είναι μια αποδεικτική και ρασιοναλιστική διαδικασία εύρεσης της «αλήθειας» ή της «πραγματικότητας» του παρελθόντος «όπως πραγματικά ήταν», αναπόφευκτα προσκρούουν πάνω σε μια προσωποκεντρική, δηλαδή σε μια βαθύτατα οντολογική υπόθεση. Η συνήθης, στερεότυπη πορεία πρόσληψης της ιστοριογραφίας είναι αυτή που διατείνεται ότι περιγράφει και στη συνέχεια ερμηνεύει το ιστορικό γεγονός, μελετώντας τις ιστορικές πηγές και συγκρίνοντάς τις, ελέγχοντας την αξιοπιστία τους και πραγματοποιώντας εντέλει μια ιστορική σύνθεση, μια ιστορική αφήγηση. Αλλά αυτή η πορεία εξαντλείται σε μια επιφανειακή πρόσληψη του εν γένει ιστοριογραφικού εγχειρήματος. Αρχικά, διότι δεν λαμβάνεται καθόλου υπόψη ότι κάθε περιγραφή εμπεριέχει ήδη μια πρωτογενή, στοιχειώδη ερμηνεία, εξαιτίας ακριβώς της επιλογής των λέξεων, της συντακτικής δομής και του εν γένει συγγραφικού ύφους που χρησιμοποιείται. Επιπλέον όμως, ακόμη και αν δεν πάρουμε τις ιστορικές πηγές «τους μετρητοίς» (όπως πολύ συχνά όμως συμβαίνει, κι αυτός είναι ένας μεγάλος πειρασμός για τον ιστορικό αλλά και για τον αναγνώστη της ιστοριογραφίας), αλλά προβούμε στη σύγκριση και τον συνδυασμό τους, μερικοί πολύ σημαντικοί και κάποτε καθοριστικοί παράγοντες για την άρθρωση του ιστοριογραφικού λόγου μένουν έξω από αυτή τη διαδικασία. Οι παράγοντες αυτοί σχετίζονται πρώτα με την *οντολογία* των συγγραφέων των ιστορικών πηγών, την *οντολογία* των μετέπειτα ιστορικών αλλά και την *οντολογία* των αναγνωστών της ιστοριογραφίας, και κατόπιν με το ζήτημα της *γλώσσας* στην ιστορική γραφή.

¹ Η Jacqueline de Romilly, επισημαίνοντας την ευθραυστότητα και εκκρεμότητα του ιστοριογραφικού εγχειρήματος, θα στήσει μια δυναμική αναλογία ανάμεσα στον ιστορικό και σε έναν φωτογράφο, «από τον οποίο θα ζητούσαμε απόλυτη ακρίβεια στο έργο του, ενώ θα του αναθέταμε να φωτογραφίζει ένα αδιάκοπα μεταβαλλόμενο αντικείμενο χίλιες φορές πιο μεγάλο από το πεδίο του φακού του». Jacqueline de Romilly (1988), *Ιστορία και Λόγος στον Θουκυδίδη*, μετ. Ελένη Ι. Κακριδή, Αθήνα: MIET, σ. 13.

Ο ρόλος της οντολογίας στην ιστορική γραφή και ανάγνωση

Κατ' αρχήν θα πρέπει να προσδιορίσουμε τι εννοούμε, στην περίπτωση που συζητάμε εδώ, ως *οντολογία*.

Πρόκειται για ένα συνειδητό αλλά και ταυτόχρονα βαθιά ασυνείδητο πλέγμα προϋποθέσεων, στο οποίο συναιρούνται με ποικίλους και συχνά δυσερεύνητους τρόπους «η εποχή του εκάστοτε συγγραφέα, ο τόπος του, ο πολιτισμός του, το σύστημα της γνώσης και της σκέψης του, η ιδεολογία /κοσμοθεωρία του, οι προκαταλήψεις του, η ψυχολογική του κατάσταση, οι εκλογικεύσεις του, οι προτιμήσεις και οι προσδοκίες του, ο προσανατολισμός του στη ζωή, οι νίκες και οι ήττες του σε αυτήν, η σχέση του με τη διανοητική, πολιτική, θρησκευτική, οικονομική κλπ. εξουσία, η ομάδα στην οποία ανήκει ή επιθυμεί να ανήκει, οι ικανότητές του, η διανοητική, ψυχολογική και σωματική αντοχή του, η εμπειρία του στη ζωή αλλά και στη γραφή, η παιδεία, εκπαίδευση και ανατροφή του, το οικογενειακό και συγγενικό περιβάλλον του, οι επαφές του με τους ανθρώπους [ποιοι είναι λ.χ. οι «σημαντικοί άλλοι» γι' αυτόν ή οι μέντορές του;], το φύλο αλλά και ο σεξουαλικός του προσανατολισμός, το χρώμα του δέρματός του, η κληρονομικότητά του, οι νομιμοποιημένοι ή μη συμβιβασμοί που έχει κάνει ή είναι πρόθυμος ή υποχρεωμένος να κάνει, η ηθική του [τι θεωρεί σωστό, ηθικό και δίκαιο στη ζωή;], η αυτογνωσία του, οι τυχαιότητες, οι έκτακτες συγκυρίες της ζωής του, οι εν επιγνώσει ή ανεπίγνωστες επιρροές που έχει δεχθεί κλπ. κλπ.»².

Η ανωτέρω σκιαγράφηση των κρυφών και φανερών προϋποθέσεων της οντολογίας των συγγραφέων των ιστορικών πηγών, αυτής των μετέπειτα ιστορικών αλλά και των αναγνωστών της ιστοριογραφίας, δεν είναι φυσικά εξαντλητική, διότι είναι δυνατόν να προστεθούν και πολλοί άλλοι άγνωστοι ή υπόρρητοι παράγοντες που προσδιορίζουν τη στάση συγγραφέων και αναγνωστών. Σε κάθε περίπτωση όμως, η ιστορική πηγή (πρέπει να) «διαβάζεται», δηλαδή να προσεγγίζεται και να ερμηνεύεται, λαμβάνοντας πάντοτε σοβαρά υπόψη το οντολογικό υπόβαθρο και των συγγραφέων των ιστορικών πηγών αλλά και των ίδιων των ιστορικών. Ο λόγος είναι ότι αυτό το υπόβαθρο καλλιεργεί και αναπτύσσει μια «προ-απόφαση» προσέγγισης και ερμηνείας της ιστορίας, όπως θα τονίσει ο Reinhart Koselleck, δηλαδή οικοδομεί μια «θεωρία 'πιθανής' ιστορίας», με βάση την οποία εισάγεται στη μελέτη της ιστορίας για να προχωρήσει στη συνέχεια στη διερεύνηση του παρελθόντος³. Αλλά αυτή η «προ-απόφαση» προϋποθέτει ένα ακόμη βαθύτερο υπόβαθρο, αυτό της «προ-κατανόησης», η οποία, σύμφωνα με τον Χανς-Γκεόργκ Γκάνταμερ, προ-οικονομείται πάντοτε «υπέρ των πιθανών νοημάτων», που έχει ήδη σχηματίσει και «αποθηκεύσει» μέσα του ο ιστορικός, πριν αρχίσει καν τη συγγραφή του⁴.

² Αντώνη Λ. Σμυρναίου (2023), *Ιστορούμεν δι' εμπιστοσύνης: Η εμπιστοσύνη ως ιστοριογραφική μεταβλητή*, Αθήνα: Αρμός, σ. 61.

³ Reinhart Koselleck (2004), *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, trans. Keith Tribe, New York: Columbia University Press, p. 151.

⁴ Σύμφωνα με τον Γκάνταμερ, «όταν ακούμε κάποιον να μιλάει ή όταν διαβάζουμε ένα κείμενο μεσ' από την κατάσταση στην οποία βρισκόμαστε, ασκούμε ένα είδος διακριτικής μεταχείρισης υπέρ των πιθανών νοημάτων – αυτών δηλαδή που εμείς θεωρούμε ως πιθανά – και απορρίπτουμε όσα από τα υπόλοιπα μας φαίνονται 'εκ των προτέρων άτοπα'». Ο ίδιος φιλόσοφος θα υπενθυμίσει ότι και ο Heidegger επιμένει «γενναία στο γεγονός ότι η κατανόηση ενός κειμένου δεν παύει ποτέ να προ-οικονομείται από την προληπτική ορμή της προ-κατανόησης», η οποία αποτελεί ουσιαστικά την «προ-σύλληψη της 'εντελούς

«Προ-αποφάσεις» λοιπόν και «προ-κατανοήσεις» λειτουργούν μέσα στον ιστορικό (αλλά και στον αναγνώστη) και έχουν την ικανότητα να τον προσανατολίζουν προς μια ορισμένη οντολογική, ιδεολογική αλλά και πρακτική ιστοριογραφική κατεύθυνση⁵. Η λειτουργία αυτή είναι συχνά ασυνείδητη και έχει μάλιστα τον ιδιάζοντα χαρακτήρα μιας *μυθοπλασίας*, όπου «μύθος» και «αλήθεια» δεν αλληλο-αποκλείονται, όπως κατά παράδοση εκλαμβάνεται, αλλά συνδυάζονται με πολλαπλούς οντολογικούς και γλωσσικούς τρόπους, δικαιολογώντας με τον τρόπο αυτό τον στόχο της έρευνας του C. Levi-Strauss, ο οποίος ήθελε «να δείξει όχι ότι οι άνθρωποι σκέπτονται με μύθους, αλλά ότι οι μύθοι λειτουργούν στα μυαλά των ανθρώπων, χωρίς εκείνοι να το ξέρουν»⁶.

Τι όμως συμβαίνει *συνήθως* στην ιστοριογραφία; Ο ιστορικός αρχικά παραγνωρίζει, παραμελεί ή και απωθεί την έρευνα των ποικίλων όρων και ορίων που τον συγκροτούν ως άνθρωπο και ως συγγραφέα. Ή, πολύ συχνά, αυτο-βεβαιώνεται ότι, εξαιτίας λ.χ. των σπουδών του, των ικανοτήτων του, των πολιτικο-κοινωνικών του σχέσεων, της υποταγής του στην εκάστοτε, ηγεμονική ή μη, ιστορική συντεχνία και των αλληλο-εγγυοτήτων που τη στηρίζουν, έχοντας επίσης τη συνδρομή της ανάλογης διαφήμισης που επιδιώκει να τον αναβιβάσει στην περιωπή ενός ειδήμονα, καθίσταται ικανός να εποπτεύσει το ιστορικό παρελθόν με μια αδιαπραγμάτευτη, εμβριθή εγκυρότητα⁷. Υποστηρίζει μάλιστα ότι, σε αντίθεση με τους ιδεολογικούς αντιπάλους του, μόνο αυτός δεν υπάρχει περίπτωση να επιτελέσει την διαβόητη «ιδεολογική χρήση της ιστορίας»⁸, την οποία κινεί μάλιστα ως πολεμικό λάβαρο εναντίον τους. Αυτο-βεβαιώνεται λοιπόν, αλλά και ετερο-βεβαιώνεται από το υποστηρικτικό περιβάλλον του, ότι είναι κατ' εξοχήν ορθολογικός, που σημαίνει αντικειμενικός, δηλαδή μη προκατειλημμένος. Κι αυτή η βεβαιότητα υποστασιοποιείται και αυτονομείται σε τέτοιο βαθμό, ώστε υπολαμβάνεται συχνά ως άτρωτη...

Πρόκειται για μια θεμελιώδη φαντασίωση, η οποία ενισχύθηκε από τον Διαφωτισμό, στην αγωνιώδη προσπάθειά του να πολεμήσει τις, θρησκευτικές και πολιτικές κυρίως, ανορθολογικότητες, μυθοπλασίες και δεισιδαιμονίες, όπως εκείνος τις εκλάμβανε. Και είναι φαντασίωση, διότι αυτός που διατείνεται ότι είναι εφικτό να αποβάλλει και μάλιστα πλήρως την ανορθολογικότητά του, *δηλαδή την βαθύτατα εγγενή ανορθολογικότητα κάθε ανθρώπου*, απλώς ευνουχίζει το ασυνείδητό του, αυτό το τεράστιο, απύθμενο οντολογικό κοίτασμα που επιχείρησε, με κάποια επιτυχία, να ερευνήσει η ψυχανάλυση μέσα στον 20ό αιώνα. Αποκόπτει αυτό που ουσιαστικά τον

συναχής». Χανς-Γκεόργκ Γκάνταμερ (1998), *Το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης*, πρόλογος-μετ. Αντώνης Ζέρβας, Αθήνα: Ίνδικτος, σ. 119, 122, 123.

⁵ Βεβαίως αυτός ο προσανατολισμός δεν είναι απόλυτα δεσμευτικός, διότι, μετά από μια βαθύτερη έρευνα ή εξαιτίας άλλων έκτακτων συγκυριών, εμφανίζονται κάποτε και περιπτώσεις ιστοριογραφικών «μεταστροφών», οι οποίες είναι δυνατόν υπό προϋποθέσεις να αναπροσανατολίσουν τον ιστορικό σε ένα διαφορετικό οντολογικό πλαίσιο. Και πάλι όμως, το πρωταρχικό εκείνο πλαίσιο φαίνεται να λειτουργεί μυστικά μέσα στο καινούργιο, διαφορετικό περιβάλλον, καθώς η πλήρης αποδέσμευση από αυτό είναι μάλλον αδύνατη.

⁶ Claude Levi-Strauss (1969), *The Raw and the Cooked: Introduction to a Science of Mythology*: I, trans. J. Weightman and D. Weightman, New York: Harper and Row, p. 12.

⁷ Έτσι ο E. H. Carr θα μας προτρέψει: «Μελετήστε τον ιστορικό πριν μελετήσετε το έργο του... Και πριν μελετήσετε τον ιστορικό, μελετήστε το ιστορικό και κοινωνικό του περιβάλλον». E. H. Carr, *What is History?*, London: Penguin Books, 1990, p. 44.

⁸ Αντώνη Λ. Σμυρναίου (2020), *Η Ιστορία ως επιπτώχωση: Από μια ιστοριογραφία βουλμική σε μια υδροκεφαλική Διδακτική της Ιστορίας*, Αθήνα: Γρηγόρης, σ. 162-178.

προσδιορίζει ως ανθρώπινη οντότητα εν χρόνω και εν τόπω και βαυκαλίζεται για την ακεραιότητα της ερμηνείας του.

Γι' αυτό και η σύγχρονη ιστοριογραφία φροντίζει πλέον να μην μιλά για αντικειμενικότητα αλλά για *ευλογοφάνεια*, για μια *εύλογη*, *πειστική* δηλαδή επιχειρηματολογία και αφήγηση, αν και συχνά φαίνεται να μεταμφιέζει με τον τρόπο αυτόν την κρυφή διεκδίκηση της αντικειμενικότητας, που ήδη τη συνέχει⁹. Η «ιδεολογική χρήση της ιστορίας» λοιπόν, και, ακριβέστερα, η *οντολογική* της ακριβώς χρήση, είναι μια ιστοριογραφική σταθερά και μια αναπόδραστη πραγματικότητα για όλους, συγγραφείς αλλά και αναγνώστες, την οποία δεν μπορούμε πλέον να αγνοούμε, πριν προσεγγίσουμε και ακολούθως αποτιμήσουμε κάθε ιστορική σύνθεση. Διότι, όχι μόνο στην ιστοριογραφία αλλά παντού αλλού, κάθε «ορθολογική» προσπάθεια στηρίζεται ουσιαστικά στην *εύλογη εκλογίκευση* των ανορθολογικών προϋποθέσεων, που ενυπάρχουν, διαφανώς, ημιδιαφανώς ή αφανώς, συνειδητά ή ασυνειδήτα, στα εκάστοτε δρώντα ή γράφοντα ή ομιλούντα πρόσωπα της ιστορίας. Αυτό σημαίνει ότι προσδίδεται με άκρα επιμέλεια και στην ιστορική επιχειρηματολογία ένας χαρακτήρας ευπρόσωπης και «αξιοπρεπούς» *λογικοφάνειας*: συλλέγοντας τους κυρίαρχους τρόπους και τόπους της διανοητικής ατμόσφαιρας του εκάστοτε παρόντος, συγκροτείται ένα σώμα *εύγλωττων* και *πειστικών* συνθέσεων, σε συμβατή ακολουθία με την ως άνω διανοητική ατμόσφαιρα, οι οποίες επιχειρούν να αποτρέψουν ή να απορρίψουν κάθε ενδεχόμενη αντίστιξη.

Ό,τι όμως συμβαίνει μέσα στην οντολογία των ιστορικών έχει συμβεί προηγουμένως και μέσα στην οντολογία των συγγραφέων των ίδιων των ιστορικών πηγών, στις οποίες, ως γνωστόν, στηρίζονται οι πρώτοι, αν και μπορούμε να ανιχνεύσουμε και κάποιες διαφορές. Η πρώτη διαφορά είναι ότι οι ιστορικοί γράφουν από μικρή ή μεγάλη χρονική απόσταση από το παρελθόν και από την καταγραφή των ιστορικών πηγών, έχοντας ήδη περισσότερες, συνδυαστικές μάλιστα, γνώσεις από αυτές που είχαν οι συγγραφείς των ιστορικών πηγών. Έτσι φαίνεται ότι έχουν μια πιο ολοκληρωμένη γνώση και εκτίμηση των γεγονότων. Μια δεύτερη διαφορά είναι ότι συνήθως είναι σε θέση να «γνωρίζουν» *πότε* και *αν*, *πώς* και *γιατί* ένα ιστορικό γεγονός έχει πλέον τελεσιδικήσει και ποιες βραχυπρόθεσμες ή μακροπρόθεσμες συνέπειες είχε. Αυτό τους δίνει τη δυνατότητα να υπερτερούν από τους συγγραφείς των ιστορικών πηγών στην πληρέστερη αξιολόγηση των γεγονότων του παρελθόντος. Τέλος, μια τρίτη διαφορά είναι ότι συγγράφουν μακριά από την έντονη, και κάποτε καταλυτική, αύρα των ιστορικών γεγονότων, μέσα στην οποία συνέγραφαν συνήθως οι τελευταίοι και η οποία ήταν αναμενόμενο να τους επηρεάσει προσδιοριστικά ή/και καθοριστικά.

Αυτές όμως οι ενδεικτικές διαφορές δεν αναιρούν το θεμελιώδες γεγονός ότι οι υποκειμενικότητες είναι *πάλι* αυτές που συγγράφουν τις ιστορικές πηγές, δηλαδή πρόσωπα με συμπάθειες και αντιπάθειες, προκαταλήψεις και μεροληψίες, άγνοια ή σχετική ή επισφαλής γνώση των φαινομένων κλπ. Ακόμη και αν προσπαθήσουν να είναι «αντικειμενικές» και «ειλικρινείς», δεν μπορούν να το κατορθώσουν, εξαιτίας μιας

⁹ Έτσι λ.χ. ο Lowenthal θα ομολογήσει ότι όλη η προσπάθειά του έγκειται «στο να σχηματίσει μια *εύλογη σύνθεση* από τα *εξαιρετικά ετερογενή υλικά*». David Lowenthal (2015), *The Past is a Foreign Country (Revisited)*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 3.

εγγενούς σε αυτές ανθρώπινης ιδιότητας¹⁰, στην οποία η αντικειμενικότητα και η ειλικρίνεια, παρά τις προσδοκίες και τις ταπεινοσχημίες, είναι μάλλον ανέφικτα εγχειρήματα. Διότι είναι χαρακτηριστικό, όπως θα επισημάνει και πάλι ο Carr, ότι «κανένα ντοκουμέντο δεν μπορεί να μας πει κάτι περισσότερο από αυτό που σκέφτηκε ο συγγραφέας του, από αυτό που νόμισε ότι είχε συμβεί, από αυτό που νόμισε ότι όφειλε να συμβεί ή θα συνέβαινε ή ίσως μόνο αυτό που ήθελε οι άλλοι να νομίσουν ότι σκέφτηκε ή ακόμη μόνο αυτό που νόμισε ο ίδιος ότι σκέφτηκε»¹¹...

Κατά συνέπεια, το ιστοριογραφικό παιχνίδι παίζεται ανάμεσα σε υποκειμενικότητες (συγγραφείς ιστορικών πηγών, ιστοριογράφους αλλά και αναγνώστες της ιστορίας), οι οποίες, μετά από έρευνα (ή κάποτε και χωρίς αυτήν) απονέμουν η μια στην άλλη τη θεμελιώδη, πανανθρώπινη και διαχρονική ποιότητα της εμπιστοσύνης. Εμπιστεύονται οι ιστοριογράφοι τις ιστορικές πηγές, βεβαίως μετά από τη διερεύνηση των ποικίλων διαστάσεών τους (αν και αυτό δεν συμβαίνει πάντα), και ακολούθως οι αναγνώστες της ιστορίας καλούνται να εμπιστευθούν την εκάστοτε ιστοριογραφική σύνθεση. Η εμπιστοσύνη λοιπόν και όχι κάποια ρασιοναλιστική αποδεικτικότητα είναι εκείνη που κατ' εξοχήν συνέχει το ιστοριογραφικό εγχείρημα, εφόσον όλοι οι παράγοντες που περιστρέφονται γύρω από αυτό εκκινούν και προωθούν τη διαδικασία αλλά και αξιολογούν το αποτέλεσμα όχι κάτω από το φως της ουδετερότητας και αμεροληψίας, αλλά μέσα από τη διύλιση που επιτελεί η προσωπική τους, μεροληπτική πάντα, οντολογία¹².

Όσον αφορά ειδικά τους αναγνώστες της ιστορίας, είναι αλήθεια ότι καθίστανται οι πιο ευάλωτοι στη χειραγώγηση των ιστοριογράφων, θαυμάζοντας, προβληματιζόμενοι ή απορρίπτοντας με τη σειρά τους ένα ιστορικό έργο. Αυτό συμβαίνει για τρεις βασικούς λόγους. Πρώτον, εξαιτίας της δικαιολογημένης, ως ένα βαθμό, αδυναμίας τους να ελέγξουν τις ιστορικές πηγές αλλά και την ιστορική σύνθεση που τους προσφέρεται, δεύτερον, εξαιτίας της δικής τους ιδεολογικο-οντολογικής τους «προ-απόφασης» και «προ-κατανόησης», οι οποίες ταιριάζουν και ενισχύονται, ή αντίθετα είναι ασύμβατες, με εκείνες των ιστοριογράφων, και τρίτον, λόγω της εμπιστοσύνης που επιδεικνύουν οι αναγνώστες, υποκείμενοι στον επηρεασμό και τη χειραγώγηση που επιτελεί μέσα τους η ποικιλόμορφη διαφήμιση της ειδημοσύνης των ιστοριογράφων. Έτσι, οι βιβλιοπαρουσιάσεις, τα άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά, οι αναφορές σε άλλα βιβλία ή άρθρα, αλλά και οι συστάσεις των «σημαντικών άλλων», συγκροτούν συχνά ένα σώμα επιρροής, το οποίο οι αναγνώστες της ιστορίας, συχνά ανυποψίαστοι, επιλέγουν εντέλει ή καθοδηγούνται να εμπιστευθούν και να αποδεχθούν.

¹⁰ Ο Beverley Southgate θα τονίσει ότι «δεν μπορούμε να μετακινήσουμε τους εαυτούς μας από τους εαυτούς μας – ούτε τους προσωπικούς ούτε τους κοινωνικούς και πολιτικούς εαυτούς μας», ενώ ο Charles Beard θα μας υπενθυμίσει ότι «οποιοσδήποτε πράξεις εξαγνισμού και αν εφαρμόσει ο ιστορικός, παραμένει ωστόσο άνθρωπος, ένα δημιούργημα του χρόνου, του τόπου, των ενδιαφερόντων, των προτιμήσεών του... χωρίς καμιά ελπίδα να λειτουργήσει ως ουδέτερος καθρέφτης». Beverley Southgate (2001), *History: What & Why? Ancient, Modern, and Postmodern Perspectives*, New York: Routledge, p. 74 και William Dray (2007), *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, μετ. Αλέξανδρος Μανωλάκης, Αθήνα: Οκτώ, σ. 56.

¹¹ Carr, ό.π., p. 16.

¹² Σμυρναίου, *Ιστορούμεν δι' εμπιστοσύνης...*, ό.π., σ. 149-191.

Πρόκειται για μια πραγματικότητα, η οποία πολύ συχνά αγνοείται ή απωθείται ειδικά στην ιστοριογραφία, έτσι ώστε ιστορικοί και αναγνώστες να φαντασιώνονται ότι αυτό που έχει αποτυπωθεί είναι «*ό,τι πραγματικά έγινε*» στο παρελθόν, κατά τη διάσημη έκφραση του L. Ranke. Αυτή η φαντασίωση της αντικειμενικότητας όμως δεν θα ήταν ίσως προβληματική ή/και επικίνδυνη, αν ήταν απλώς *ελευθέρως βοσκής*, αν συγκροτείτο δηλαδή ως προϊόν ελευθερίας, ως μια γνώση κατασκευασμένη απλώς για τον πλούτο και την ιδιο- και ετερο-απόλαυση της γνώσης. Αντίθετα, αυτή η φαντασίωση υπόκειται στον οργανωμένο, στρατηγικό και στρατευμένο καταναγκασμό της *ισχυο-θηρίας*¹³. Επιζητείται δηλαδή κάθε φορά η εξουσία, διανοητική, πολιτική, κοινωνική, οικονομική κλπ., τον στόχο της οποίας καλείται να υπηρετήσει και η ιστοριογραφία¹⁴.

Έτσι, η υποκειμενική πάντοτε πλαισίωση της ιστορικής γνώσης και γραφής εξακτινώνεται μέσα στην αναπλαισίωση της ισχύος, η οποία οφείλει να γίνει ηγεμονική και να επιβληθεί μάλιστα σε όλους. Αυτή η λειτουργία επιτελείται κατ' εξοχήν στα απολυταρχικά καθεστώτα, αλλά δεν είναι καθόλου άγνωστη και στα σύγχρονα δημοκρατικά περιβάλλοντα, τα οποία, γνωστόν, βαίνουν γοργά στο να γίνουν, τυπικά και ουσιαστικά, καθεστώτα πανοπτικά, πλήρους επιτήρησης¹⁵.

Θα ολοκληρώσουμε αυτή τη συνοπτική σκιαγράφιση των οντολογικών προϋποθέσεων της ιστορίας και της ιστοριογραφίας με την υπόμνηση της Γαλλίδας ιστορικού Arlette Farge, που αναφέρεται μάλιστα στη μελέτη των αρχειακών πηγών, αυτών των θεμελιωδών ενάρξεων της ιστορικής έρευνας, αναδεικνύοντας όμως την ευθραυστότητά τους: «*Η ανάγνωση [των αρχείων] γεννά αμέσως μια ψευδαίσθηση πραγματικότητας που κανένα έντυπο... δεν μπορεί να προκαλέσει... [Τα αρχεία] γίνονται μορφές του πραγματικού... Εξαρχής το αρχείο παίζει με την αλήθεια όπως και με το πραγματικό... η πραγματικότητα του αρχείου γίνεται όχι μονάχα ίχνος αλλά και διάταξη των μορφών της πραγματικότητας...*»¹⁶.

Το ζήτημα της γλώσσας στην ιστορική γραφή

Ένας δεύτερος, εξίσου σημαντικός, παράγοντας που λειτουργεί κι αυτός αποφασιστικά μέσα στο πεδίο της ιστορίας/ιστοριογραφίας είναι η *γλώσσα*. Θα μπορούσαμε βάσιμα να ισχυριστούμε ότι η ιστοριογραφία είναι κατ' εξοχήν υπόθεση της γλώσσας, εφόσον «*όλα τα διάσπαρτα, εντελώς ανθρώπινα στοιχεία που ανακαλύπτουμε μέσα στις ιστορικές πηγές, εντάσσονται, ταξινομούνται, συγκρίνονται,*

¹³ Ο.π., σ. 116, 201, 212, 270, 271.

¹⁴ Ο Π. Κονδύλης θα ισχυριστεί ότι «*η αποδοχή ενός νοήματος προσδίδει στον ισχυρό την ισχύ του, επειδή παρέχει στους υποτακτικούς ή ακολούθους του ως ελάχιστο αίσθημα ισχύος την πεποίθηση ότι μοιράζονται ένα αληθινό νόημα*». Κονδύλης Παναγιώτης (2002), *Μελαγχολία και Πολεμική*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 186. Επίσης, ο Dosse θα συνδέσει την πειθώ με την ισχύ, γράφοντας ότι «*η επιθυμία να πείσεις και η επιθυμία να υπερισχύσεις είναι αχώριστες, καθώς το φως και η σιά*». François Dosse (2000), *Η Ιστορία σε ψίχουλα: Από τα Annales στη «Νέα Ιστορία*», μετ. Αγγελική Βλαχοπούλου, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 47. Τέλος, ο Schrifft θα τονίσει ότι η ίδια «*η θέληση για δύναμη*» είναι το όνομα που δίνει ο Νίτσε στην πράξη της ερμηνείας». Alan D. Schrifft (1990), *Nietzsche and the Question of Interpretation: Between Hermeneutics and Deconstruction*, New York and London: Routledge, p. 183.

¹⁵ E. Harcourt (2015), *Exposed. Desire and Disobedience in the Digital Age*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

¹⁶ Arlette Farge (2004), *Η γέυση του αρχείου*, μετ. Ρίκα Μπενβενίστε, Αθήνα: Νεφέλη, σ. 23, 29, 43, 47.

συντίθενται και βεβαίως κατανοούνται μέσω της γλώσσας. Γίνονται πρώτα κειμενικές και στη συνέχεια δια-κειμενικές υποθέσεις, δυνατότητες και διακυβεύματα. Έτσι, αυτό που, τυπικά αλλά και ουσιαστικά, επιτελεί ο ιστορικός είναι η άρθρωση διαμεσολαβημένων σχολίων πάνω στα διαμεσολαβημένα σχόλια που οι ίδιοι οι συγγραφείς των ιστορικών πηγών είχαν προηγουμένως επιτελέσει πάνω στα γεγονότα του παρελθόντος, τα οποία επιχειρήσαν να περιγράψουν, δηλαδή να ερμηνεύσουν»¹⁷.

Η γλώσσα του ιστορικού λοιπόν συνθέτει, δηλαδή σκηνοθετεί, αυτά που προσλαμβάνει μέσα από τις ιστορικές πηγές που μελετά. Αυτό σημαίνει όμως ότι μεταφράζει, τροποποιεί και μετασχηματίζει, σύμφωνα με τις «προ-αποφάσεις» και «προ-κατανοήσεις» του, αυτά που εκλαμβάνει ως ιστορικά «δεδομένα», δημιουργώντας τελικά έναν κόσμο άλλον (έστω και αν εμφανίζεται ως παρεμφερής) από εκείνον που περιγράφεται μέσα στις ιστορικές πηγές, αλλά και από εκείνον τον πάντοτε ανεπίσκεπτο κόσμο που πράγματι υπήρξε στο παρελθόν. Διότι η γλώσσα ήταν, είναι και θα είναι πάντοτε μεταφορική, παρά την έντονη λαχτάρα της για την κυριολεξία, δραματοποιώντας ή απο-δραματοποιώντας κατά βούληση ή κατά συγκυρία, δηλαδή μεταρρυθμίζοντας την πρόσληψη της πραγματικότητας παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος και οπωσδήποτε την κατανόησή τους. Όπως θα τονίσει και ο Southgate, η ιστοριογραφία «ως μελέτη που βασίζεται σε κείμενα... υπόκειται συγκεκριμένα σε γλωσσολογικού τύπου προβλήματα – προβλήματα μετάφρασης και γενικότερα νοήματος... προβλήματα αναφοράς, υπεκφυγής και αμφιλογίας... προβλήματα, εν ολίγοις, έκφρασης και επικοινωνίας με τα οποία, είτε στην ακαδημαϊκή είτε στην προσωπική μας ζωή, σταθερά και αναπόφευκτα βασανιζόμαστε»¹⁸.

Αυτή λοιπόν η κυριαρχία της γλώσσας πάνω στην ιστορική γραφή, η τυπική και ουσιαστική δέσμευσή της, υποχρεωτικά καθιστά την τελευταία, το λιγότερο, εκκρεμή και συνεπώς εύθραυστη και ευάλωτη. Διότι, σύμφωνα με την Carolyn Steedman, επιτελούμε εντέλει, είτε το γνωρίζουμε είτε όχι, μια διπλή ενέργεια: ενώ βρίσκουμε το παρελθόν στις πηγές ταυτόχρονα το δημιουργούμε, μετακομίζοντας τα ίχνη του σε έναν διανοητικό χώρο που δεν είναι ούτε μέσα ούτε έξω από μας αλλά κάπου ανάμεσα, σε ένα «φαντασιακό βασίλειο», το οποίο δημιουργούμε «για να τοποθετήσουμε αυτά που βρήκαμε»¹⁹. Έτσι η αντικειμενικότητα, και μαζί με αυτήν ολόκληρη η γνωστή σειρά των συνωνύμων της, όπως είναι λ.χ. η ουδετερότητα, η αμεροληψία και η απροσωποληψία, καθίστανται απλώς ένα «ευγενές όνειρο»²⁰ ιστορικών αλλά και αναγνωστών, ένας άπιαστος, φευγαλέος ορίζοντας, αλλά και ένας «διάσημος κόμβος»²¹, πάνω στον οποίο προσκρούει αναπόφευκτα κάθε ιστοριογραφικό εγχείρημα.

¹⁷ Σμυρναιού, *Ιστορούμεν δι' εμπιστοσύνης...*, ό.π., σ. 98.

¹⁸ Beverley Southgate (2005), *What is History for?*, London & New York: Routledge, p. 141. «Η ιστορική γνώση εξαρτάται από αυτήν την τυποποίηση που πραγματοποιεί η γλώσσα στις ανθρώπινες εμπειρίες, την πρώτη της ύλη». Nicolas Offenstadt, Grégory Dufaud, Hervé Mazurel (2007), *Οι λέξεις του ιστορικού. Έννοιες-κλειδιά στη μελέτη της ιστορίας*, μετ. Κωστής Γκοτσίνας, Αθήνα: Κέδρος, σ. 40.

¹⁹ Carolyn Steedman (2001), *Dust*, Manchester: Manchester University Press, p. 82.

²⁰ Peter Novic (1988), *That Noble Dream: The 'Objectivity Question' and the American Historical Profession*, Cambridge: Cambridge University Press.

²¹ Carr, ό.π., p. 119.

Αυτό όμως, σε καμιά περίπτωση, δεν σημαίνει ότι (πρέπει να) σταματά η ιστορική διερεύνηση ή ότι είναι ά-χρηστη η ιστορία/ιστοριογραφία. Αντίθετα, οι αναπόδραστες οντολογικές και γλωσσικές πραγματικότητες που εμφιλοχωρούν μέσα στην ιστορία και κατ' επέκταση στην ιστοριογραφία μας καθιστούν, ιστορικούς και αναγνώστες, περισσότερο προσεκτικούς, εχέφρονες, σκεπτικιστές αλλά και ταπεινούς απέναντι σε ένα παρελθόν, στο οποίο έτσι κι αλλιώς καμιά μηχανή του χρόνου δεν μπορεί να μας προσγειώσει, ώστε ενδελεχώς να το εξερευνήσουμε. Αφαιρεί επίσης, ειδικά από τους ιστορικούς, τη φαντασίωση μιας *ιδιοκτησίας* του παρελθόντος, ή, έστω, μιας κατά πάντα «έγκυρης» *διαιτησίας* ανάμεσα σε πηγές και ερμηνείες. Το σημαντικότερο όμως κέρδος από κάθε ιστορική έρευνα και μελέτη δεν είναι απλώς η, ενδεχόμενη, πιστοποίηση των εκάστοτε γεγονότων ή η αξιολόγηση προσώπων και πράξεων, αλλά κυρίως η άντληση και, εξ αυτής, η επίγνωση του πλούτου και της ιδιάζουσας σημασίας των ενεργειών, των συμπεριφορών και των συναισθημάτων, που οι άνθρωποι μέσα στη διαχρονική τους πορεία εκδήλωσαν στο εκάστοτε ιστορικό προσκήνιο και μεταβίβασαν στη συνέχεια στους επιγόνους τους ως θετική ή αρνητική κληρονομιά.

Εξάλλου, η ίδια η ζωή δεν στηρίζεται μόνο σε βέβαιες, ψηλαφητές αποδείξεις ούτε καν στην περίπτωση του παρόντος, πόσο μάλλον σε εκείνη του παρελθόντος. Στηρίζεται επίσης (και μάλλον περισσότερο...) σε έναν οργανισμό εντελώς ανθρώπινων ιδιομάτων, όπως είναι η εμπιστοσύνη, η πεποίθηση, η πειθώ, το συναίσθημα, το όραμα, η ευαισθησία, η φαντασία, ο ενθουσιασμός, η απέχθεια, η αντιπάθεια, η αυταπάτη, η εχθρότητα, η ψευδαίσθηση, ο οίστρος, ο ζήλος, η έμπνευση κλπ. Συνεπώς και η ιστοριογραφία θα πρέπει ουσιαστικά να θεωρηθεί ως μια βαθιά σπουδή της ανθρώπινης φύσης, η οποία κατεργάζεται μέσα στο εργαστήριο μιας ατέλεστης πάντοτε κατανόησης, ειδικά μάλιστα όταν σε έκτακτες και τραγικές περιόδους δοκιμάζονται έντονα οι αντοχές, οι προσδοκίες και τα οράματα των ανθρώπινων όντων.

Έτσι, μαζί με την προτροπή του Μ. Μερλώ-Ποντύ ότι «η αρχή του σκεπτικισμού είναι να επιλέγω ενάντια σε ό,τι καταλαβαίνω»²², θα θεωρήσουμε ως καιρία την υπόμνηση του Ρ. Βεγνε ότι «η ιστορία θα όφειλε να είναι μια πάλη ενάντια στην οπτική που επιβάλλουν οι ιστορικές πηγές»²³. Εμπιστοσύνη αλλά και επιφύλαξη, πολυδιάστατη έρευνα αλλά και βαθύς στοχασμός, σε συνδυασμό με την εμπειριστατωμένη, κάθε φορά, χρήση της *εικοτολογίας*, που αποτελεί μια καθόλα *έντιμη* προσέγγιση, οφείλουν να συνυπάρχουν, να συν-εξαρτώνται και να συν-οδοιπορούν μέσα στο πεδίο της ιστοριογραφίας, επιχειρώντας να κατανοήσουν κάτι, έστω, από εκείνη την ουσιαστικά απροσπέλαστη πραγματικότητα του παρελθόντος, που όμως εναγκαλίζεται, συχνά πολύ δεσμευτικά, το ίδιο το παρόν και το μέλλον μας.

Αντώνης Α. Σμυρναίος,

Καθηγητής Νεοελλ. Ιστορίας,

²² Μ. Μερλώ-Ποντύ (2005), *Εγκώμιο της φιλοσοφίας και άλλα δοκίμια*, μετ. Κική Καψαμπέλη, Αθήνα: Εκκρεμές, σ. 89.

²³ Ζακ Λε Γκοφ (1998), *Ιστορία και Μνήμη*, μετ. Γιάννης Κουμπουρλής, Αθήνα: Νεφέλη, σ. 248.

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό επιχειρούμε να καταστήσουμε σαφέστερες δυο από τις απαραίτητες προϋποθέσεις κάθε ιστορικής σύνθεσης. Η πρώτη είναι η εκείνη που αφορά την οντολογία των ιστορικών, σε συνδυασμό με την οντολογία των συγγραφέων των ιστορικών πηγών και στη συνέχεια με την οντολογία των αναγνωστών της ιστοριογραφίας. Με τον όρο της οντολογίας εννοούμε τα συνειδητά αλλά κυρίως τα ασυνειδήτα προ-απαιτούμενα που συνέχουν συγγραφείς αλλά και αναγνώστες, όπως είναι λ.χ. η παιδεία τους, η ιδεολογία τους, η ιδιοσυγκρασία τους και οι ποικίλες συγκυρίες της ζωής τους, με βάση τα οποία συνθέτουν αλλά και διαβάζουν τις ιστορικές συνθέσεις. Αυτό το σύμπλεγμα των οντολογιών διαφοροποιεί σημαντικά και τη γραφή αλλά και την πρόσληψή της, διότι οι τελευταίες δεν βασίζονται σε αποδεικτικές, ρασιοναλιστικές διαδικασίες αλλά κυρίως σε βαθιά και κάποτε ανεξερεύνητα οντολογικές. Η δεύτερη προϋπόθεση σχετίζεται με τον ρόλο της ίδιας της γλώσσας στην ιστορική γραφή, η οποία από τη φύση της, που είναι πάντοτε μεταφορική, μεταφράζει, τροποποιεί και μετασηματίζει τα εκάστοτε «δεδομένα» της ιστορικής έρευνας, ανάλογα και πάλι με την οντολογία των συγγραφέων. Έτσι το έργο του ιστορικού έγκειται στην άρθρωση διαμεσολαβημένων σχολίων πάνω στα διαμεσολαβημένα σχόλια που οι ίδιοι οι συγγραφείς των ιστορικών πηγών είχαν προηγουμένως επιτελέσει πάνω στα γεγονότα του παρελθόντος, τα οποία επιχείρησαν να περιγράψουν και να ερμηνεύσουν. Οι δυο αυτές θεμελιώδεις προϋποθέσεις, οι οντολογίες και η γλώσσα, συνήθως αγνοούνται ή απωθούνται από ιστορικούς και αναγνώστες, ενώ η αποστολή τους στη σύνθεση και ανάγνωση της ιστοριογραφίας είναι συχνά καθοριστική. Αυτό λοιπόν που φαίνεται ουσιαστικά να συνέχει συγγραφείς και αναγνώστες είναι η αμοιβαία εμπιστοσύνη, η σπουδή της οποίας οφείλει να γίνει πλέον ορατή στο πάντοτε ασταθές πεδίο της ιστορίας/ιστοριογραφίας.

Abstract

«The fact, the source and the historical synthesis: a fragile historiographical relationship»

In this article we attempt to clarify two of the necessary conditions of any historical synthesis. The first is the one that concerns the ontology of historians, combined with the ontology of the authors of historical sources and then with the ontology of the readers of historiography. By the term ontology we mean the conscious but mainly the unconscious pre-requisites that writers and readers have, such as e.g. their education, their ideology, their temperament and the various circumstances of their lives, on the

basis of which they constitute and also read the historical compositions. This cluster of ontologies significantly differentiates both writing and its reception, because the latter are not based on evidentiary, rationalistic processes but mainly on deep and sometimes unexplored ontological ones. The second condition is related to the role of language itself in historical writing, which by its nature, which is always metaphorical, translates, modifies and transforms the respective "data" of historical research, depending again on the authors' ontology. Thus, the task of the historian lies in articulating mediated comments on the mediated comments that the authors of the historical sources themselves had previously made on the events of the past, which they attempted to describe and interpret. These two fundamental conditions, ontologies and language, are usually ignored or repelled by historians and readers, while their mission in the composition and reading of historiography is often decisive. Consequently, what essentially seems to hold writers and readers together is mutual *trust*, the study of which should now become visible in the always unstable field of history/historiography.